

Bihari Mihály: Politikai rendszer és szocialista demokrácia

Semmiféle fontosabb újítást nem vezettek be a társadalmi rendbe úgy, hogy a közvetlen célként kitűzött gyakorlati cselekvést ne készítette volna elő ama célok megfogalmazása, amelyek irányíthatják és alátámaszthatják a gyakorlatot... /

Semmi lényeges és tartós eredmény nem jöhet létre a gyakorlatban, amíg nincs kidolgozva, vagy legalábbis amíg nem eléggé fejlett az elmélet. Ha másként járnánk el, alapok nélkül építkoznánk, s a formát részesítenénk előnyben a szubsztanciával szemben...

Auguste Comte

A szocializmus társadalmi-politikai rendszere immáron több, mint négy évtizede létező valóság régióink, Közép-Kelet-Európa országaiban, így Magyarországon is. A 40-es évek végére eldőlt, hogy a feudális és polgári elemek szövetségéből álló kettős társadalomszerkezet újjászerveződése még „megjavított” formában sem bír történelmi aktualitással. Az új társadalmi rend a meglévő erőforrások szélsőséges koncentrációjával próbálta a modernizáció folyamatát elindítani és sikerre vinni. A társadalmi folyamatok — alapvetően redisztributív — vezérlését a társadalom egyéb alrendszeire is „rátelepedő”, a politikától igencsak távol eső érintkezési viszonyokat is átpolitizáló politikai központ végezte. A szocializmus első évtizedében a társadalomtudományok is sok szempontból a fennálló politikai gyakorlatot kritikátlanul kiszolgáló szerep betöltésére szorítkozhattak, amelyhez nem ritkán a marxizmus klasszikusainak erőteljesen vulgarizált és összefüggéseiből, szövegkörnyezetéből kiszakított citátumai is szellemi muníciót szolgáltatottak.

A társadalmi újratermelés zavarai, a politika torzulásai, s nem utolsósorban az 1956 őszi társadalmi-politikai válság nagyfokú kijózanodást eredményezett, a politikai konszolidáció sikerét csakis a konkrét társadalmi adottságoknak, feltételeknek és lehetőségeknek a korábbiakhoz képest realisabb figyelembevételére eredményezhette. A 60-as évek elejétől kezdve fokozatosan indultak meg és teljesedtek ki azok a folyamatok, amelyek lehetővé tették a „van” tudománya, a szociológia, illetve újabban a politikatudomány művelését, a szalonképessé válását, intézményesülését. Megkezdődhetett a társadalom működésére való — sokszor buktatókkal terhes —, az aktuális politikai ténykedések primitív igazolásától elszakadni kívánó társadalomtudományi reflexió folyamata, az a „varázstalanodás”, amely sürgető igénnyel vetette fel egy sor, a szocializmussal kapcsolatos, korábban elkoptatott, infláldott kategória, fogalom „helyretevését”.

Bihari Mihály vélhetően erre törekedett, amikor — jórészt a 80-as években megjelent — a társadalmi lét politikai folyamatait elemző tanulmányait egy gondolatilag és koncepcióját tekintve is egységesen és organikusan felépített kötetbe rendezte.

A feladat, amelyre vállalkozott, cseppet sem könnyű, hiszen a marxista

politikatudományak rekonstruálnia kell egy sor olyan alapvető — olykor a történetfilozófia absztrakciós szintjét is igénylő — problémát is, mint például a gazdasági alap és a politikai felépítmény egymáshoz való viszonya, illetőleg a gazdaság és a politika kapcsolatának történeti alakváltozásai.

Nem véletlen tehát, hogy a kötet bevezető tanulmányai ezeket a kérdéseket vizsgálják. A szerző, aktívan támaszkodva a vonatkozó marxi, lukácsi gondolatokra, a gazdaság és politika kapcsolatát három szinten elemzi:

1. Az általános (a történetfilozófiai absztrakció) szintjén a „gazdasági alap” és „politikai felépítmény” kategóriáit használja;

2. a különös szintjén „az adott társadalmi-gazdasági formáció gazdasági alapja és politikai felépítménye” jelentenek használható kategóriapárt, de az elemzés történeti elmélyülése során megjelenik a „gazdasági rendszer” és a „politikai rendszer” fogalma is;

3. az egyes szintjén pedig egy konkrét társadalom konkrét fejlődési időszakában „az adott társadalom gazdasági és politikai rendszere” tűnnek a legalkalmasabbnak a gazdaság és a politika sokszínű, dialektikus viszonyrendszerének a megragadására.

Az általános szintjén a gazdasági alap ontológiai elsőbbséggel és determinációs elsődlegességgel bír a felépítménnyel szemben, de Bihari kihangsúlyozza azt aényt, hogy a gazdasági alapra, mint létszférára hatnak a politikai döntések, ugyanakkor megfigyelhető a politikai felépítmény ökonomizáltsága is, gazdasági tartalmát az érdekviszonyok, érdektörékvések közvetítése révén nyeri.

A gazdaság és politika konkrét történeti összekapcsolódásainak tipizálásánál rendező elvei a következők:

1. a gazdaság és politika szétválasztottsága;

2. a köztük levő kapcsolatban létezik-e közvetítés, avagy sem;

3. a gazdaság vagy a politika rendelkezik-e konkrét domanciával, túlsúllyal?

A kötet további tanulmányai alapvetően a társadalom politikai rendszerének fogalmát, elemeit, funkcióit körvonalazzák, egy szimpatikus, modern, rendszerszermléletű megközelítésben, nem mellözve politikai rendszerünk sajátosságainak felvázolását sem. A szerző szerint politikai rendszerünk kialakulásának első időszakát a következő „rendszer tipikus” elvek térhódítása jellemezte: a társadalmi integrációnak, az újratermelésnek a redisztribúción nyugvó logikája; pártközpontú politikai rendszer létrejötte (melynek következtében az állami szervek önálló politikai arculata megfakult); a hatalom kizárólagos gyakorlása a párt által (feleslegessé téve bármilyen egyéb önálló arculattal bíró politikai mozgalmat); a döntési jogkörök erőteljes „felfelé csúsztatása” (amely a távolság, a hierarchia és a titkosság elvén alapszik); a szervezeti koncentráció; az igazgatási apparátus létszámának növekedése; az állandósult túlszabályozás; a hatáskörök összekeveredése, egymásba csúsztása; a személyi függésen alapuló hatalmi hierarchia intézményesülése; és végül, de nem utolsósorban a hatáskörök szétosztása iránti versengés „szákmányrendszere”.

Bihari Mihály ezen elemzése alapvető fontosságú napjaink reformfolyamatainak értelmezése szempontjából, hiszen a „rendszer tipikus” működési elvek jó része az elmúlt évtizedekben bekövetkezett változások ellenére is szívósan tovább él, behatárolván azokat az objektív lehetőségeket, amelyek az elodázhatatlannak tűnő reformelképzelések megvalósításához szükségeltetnek.

A politikai rendszer és a társadalmi innovációja persze nem pusztán akaratelhatározás, „voluntarista” elképzelés függvénye, hanem bizonyos követelmények együttes meglétét feltételezi. A szerző szerint ezek a következők: koherens reformkoncepció, a központi irányító apparátus reformelkötelezettsége, a reformot támogató „kritikus nagyságú” tömegbázis, a reformerek érdekeltségű tevékenysége a reformokkal járó konfliktusok vállalásában, az ellenállásra való tudatos felkészülés, valamint az elért eredmények intézményesítése. (E „Bihari-pontokhoz” „terepszínű” társadalmi viszonyaink miatt még egy követelményt hozzáilleszhetnénk, nevezetesen azt, hogy minden reformer ugyanazt értse reformon.)

Talán első pillantásra paradoxnak tűnik, de a reformnak, az innovációnak egyszerre előfeltétele és szándékolt célkitűzése társadalmunk működésének demokratizáltsága, a szocializmus és a demokrácia végérvényes, történelmi jelentőségű, visszafordíthatatlan egymásra találása. A demokrácia, ez a mindennapi életben is unos-untalan használatos kifejezés feltétlenül megérdemli politikai tartalmának tudományos igényű feltárását, hiszen érezhetően társadalmunk egyik leglabilisabb, legdefiniálatlanabbul használatos fogalmával állunk szemben. Éppen ezért szó szerint idézzük Bihari Mihály ezzel kapcsolatos álláspontját: „... a demokráciának nincs általános fogalma. A demokrácia osztálytartalmú és történetileg konkrét... Akkor beszélhetünk a demokrácia érvényesüléséről, ha a szocialista társadalmi viszonyok talaján keletkező — tehát szocialista tartalmú — érdekkülönbségek mint politikai véleménykülönbségek a társadalom politikai rendszerében kifejeződhetnek, s ezek az érdekmeghatározott politikai akaratok — politikai közösségek és testületek közvetítése révén — részt vehetnek a döntések előkészítésében, meghozatalában és végrehajtásában, valamint e három szakasz ellenőrzésében... A demokratikus hatalomgyakorlás tökéletesítése nem lehetséges, amíg a szocialista demokrácia feltétel- és eszközrendszere hiányos. Addig ezeknek a megteremtése kerül előtérbe, és a demokrácia tartalmi követelményeiként jelennek meg.”

Lényeges és sok szempontból aktuális kérdéskört tárgyal a szerző a tanulmánykötet utolsó, záró írásában is, a társadalmi nyilvánosság, a sajtószabadság, tágabb értelemben a médiák által közvetített gondolatok „gyülekezésének, ütköztetésének” kívánatos alakulását, kimondván, hogy „a sajtószabadság ne csupán a központi hatalom, hanem az állampolgárok, a társadalom szabadsága is legyen a sajtó igénybevételére”. A sajtószabadság biztosításának főbb szempontjai a következők:

1. a sajtó-, a gondolati, a véleményközlő szabadság viszonya az intézményesült hatalom szerveihez;
2. a sajtónyilvánosság politikai egyenlősége, demokratizmusa;
3. a sajtó szabadságának védelme a „közösségi diktatúrával”, a „közvélemény terrorizmusával” szemben;
4. az alkotmányos rendet, az állampolgárok jogait, érdekeit nem sértő gondolatok és vélemények szabad közlése, a cenzúra tilalma, azaz mind az előzetes közlési tilalom, mind a közlésért való utólagos felelősségre vonás helytelensége.

Egészében megállapíthatjuk, hogy Bihari Mihály tanulmánykötete izgalmas, fontos, hézgapótló munka, olyan mű, amelyben a tanulmányok összekapcsolódása révén az egész többé, minőségileg értékesebbé válik, mint a részek pusztán számtani összege.

Az írásokban feldolgozott — a politika alapfogalmait elemző és rekonstruáló — problémák komoly elméleti és gyakorlati jelenőséggel bírnak, továbbgondolásra, megfontolásra sarkallnak. Az igazi eredmény persze az lenne, ha a tanulmányokban kifejtett gondolatok gyakorlati cselekvésre is ösztönöznenek. Vagy lehet, hogy az ismertetésünk mottószerzőjéül választott Auguste Comte-nak van igaza, amikor azt írja, hogy „a társadalom szellemi újjászervezésére jobban fel vagyunk készülve, mint gyakorlati újjászervezésére”? Ha így van, ez a kérdés akár egy jövőben megszülető tanulmánykötet tárgya is lehetne.

(*ELTE AJK Tudományos Szocializmus Tanszék, 1985.*)

KATONA PÉTER ZOLTÁN

A város múltjához méltó vállalkozás

TÖRTÉNÉS SZEMMEL A SZEGED-MONOGRÁFIA 1. KÖTETÉRŐL

Szeged nevét először 1183-ban írták le („in Ciggedin” formában), de ez még csak a név és nem a város. A város évszázadok fejlődése folyamatában alakul, több kisebb település integrálódásával különböző tényezők hatására, és csak a 15. század végére, 1498-ban jut el a szabad királyi városi státus megszerzéséig, ami egészen 1848-ig a magyar városfejlődés csúcsát jelenti (legalábbis jogi szempontból). A kötet az előzményekkel együtt kb. 230 oldalt nyújt ennek a történeti szakasznak a tárgyalására, s ha hozzávesszük ehhez a szabad királyi rang „élvezésének” alig 50 évét, akkor körülbelül 300 oldal szól Szeged történetének e nyedfél századáról.

A fennmaradt és a szerzők által példamutató módszerességgel elemzett tárgyi és írásos emlékek alapján világos kép rajzolódik ki nemcsak egy város keletkezéséről és korai történetéről, hanem a magyarországi városfejlődés egy típusának formálódásáról is. De ezek az évszázadok nemcsak a magyar városfejlődés — még közel sem tisztázott — korai szakaszát alkotják, hanem az egész magyar gazdaság és társadalom felzárkózási törekvését és kísérletét a nyugat-európai feudális struktúrához. Ez látszólag sikerült is. A 15. század végén már úgy tűnt, hogy Magyarország a feudális Európa egyik virágzó országa, sűrű településhálózattal, amelyben a városok száma sem volt jelentéktelen, számottevő gazdasági élettel, s ha Mátyás királyi udvarára gondolunk, kiemelkedő kulturális és művészeti eredményekkel.

A Szeged története 1. kötetének történész szerzői — Szegfű László, Horváth Ferenc, Petrovics István, Nagy Zoltán, Kürti Béla, Kulcsár Péter — gondosan bemutatják és elemzik azokat a tényezőket, amelyek a város fejlődését az ország felzárkózási kísérletével párhuzamosan felfelé lendítik. A földrajzi fekvésből eredő előny, a tiszai átkelőhely, az egyházi szervezetben elfoglalt funkció, a mezőgazdasági árutermelés és kereskedelem, a középkorban oly fontos só szállítása és lerakata egyaránt hozzájárult a város kialakulásához és fejlődéséhez. A vár,

1. Szeged története 1. A kezdetektől 1686-ig. Szerkesztette: Kristó Gyula. Szeged, 1983.